

WOORD VOORAF

Het begijnhof oogt als nieuw na de heraanleg van de wegen en de aanplanting van bijkomend groen. Onze dank gaat naar de vele stille werkers die dit project jarenlang hebben voorbereid en de voorbije maanden hebben uitgevoerd. En ook naar de lokale gemeenschap die zich deze financiële inspanning getroostte voor "ons begijnhof".

De heraanleg en de 20ste verjaardag van de opname van het begijnhof in de lijst van UNESCO-Werelderfgoed zijn redenen te over om te vieren. En dus wordt 2018 een heus feestjaar.

Na de plechtige inzegening op zondag 27 mei volgt tot het jaareinde een hele reeks van activiteiten.

De kalender vindt u op bladzijde 19 en ook op onze website www.vriendenbegijnhof.be.

Een hoogtepunt vormt de Heilig Kruisprocessie. Die gaat uit op zondag 16 september. Het is een unieke voortzetting van een oude devote traditie, een spirituele brug tussen heden en verleden, die mensen verbindt.

Jef Jonkheer Van den Bergh
voorzitter De Vrienden van
het Begijnhof van Turnhout

De begijnenbeweging, ontstaan en evolutie

Om te begrijpen hoe de begijnenbeweging ontstaan is, moeten we terugkeren naar de tijd voordat er sprake was van begijnen. Laten we eens kijken hoe het godsdienstige leven was in de tijd van Karel de Grote (742-814). We kunnen gerust aannemen dat in de 200 jaar die daarop volgde, de situatie niet veel gewijzigd is. Karel de Grote was de wereldlijke heerser, maar riep ook (samen met de paus) de concilies samen en in het kiezen van agendapunten en het opstellen van de eindteksten had de wereldlijke overheid zeer veel invloed. De bisschoppen waren eigenlijk naast kerkelijke ook wereldlijke leiders. Zij hielden hun parochies nauwlettend in het oog en reisden rond om hun parochies regelmatig te bezoeken.

De parochies haalden sinds de Merovingische tijd (ca. 567) hun inkomen uit de tienden (men moest een tiende van het inkomen aan de parochie geven, dat dan verdeeld werd tussen de pastoor, het onderhoud van de kerk, de armenzorg en een deel voor de bisschop). Men voerde ook controle uit op de "rondtrekkende geestelijke", een geestelijke die rondtrok, zich nestelde waar het meest te verdienen viel en die leefde van bedelen. De kerk wilde dit soort van geestelijken definitief uitbannen (Concilie van Frankfurt, 794). In die tijd waren gehuwde priesters nog heel gewoon. Men ging heel weinig te communie vanuit het gevoel onwaardig te zijn om de communie te ontvangen.

De jaren 900-1200

Het duurde tot het Tweede Lateraans Concilie (1139) vooraleer men definitief de celibaatsverplichting aan de priesters oplegde. Dit was een verplichting die maar moeizaam aanvaard werd door de plaatselijke priesters in de dorpen. Paus Gregorius (Gregoriaanse Hervorming, 1073-1085) probeerde dit al eerder en hij probeerde ook om de praktijk van de "simonie" (het verhandelen van kerkelijke ambten) uit te roeien. Er heerste dan ook een constante strijd tussen de paus en de wereldlijke leiders om het recht om bisschoppen en abten te benoemen, een periode die bekend staat onder de naam "Investituurstrijd" (1075-1152). Het was de tijd dat in Cluny een machtig benedictijnen looster bloeide. Gesteund door Cluny, begon de paus een strijd tegen de simonie en het omzeilen van de celibaatsbelofte. Stilaan kwam er zo ook een opwaardering van het priesterschap.

In dezelfde periode werd de leer van de "transsubstantiatie" (de aanwezigheid van God in de hostie) op punt gesteld (1215). Dan groeit ook het geloof in een soort "derde plek" naast de hemel en de hel, namelijk het vagevuur. De beweging onder invloed van Bernardus van Clairvaux met de cisterciënzermonniken bloeide op.

In de 11de en 12de eeuw ontstaat ook het fenomeen van de "reclusen". Dit waren

Van de kluis van Aleid Gerardsdochter van Veen in de Sint-Maartenskerk in Zaltbommel is nog slechts een restant over. Het raampje waardoor zij ooit aanspreekbaar was, is dichtgemetseld. Foto: Annette Zeelenberg

vrome mensen, soms ook vrouwen, die zich terugtrokken in een kluis, meestal tegen een kerk of kapel aan gebouwd. Ze leefden van giften en lieten zich soms zelfs in metselen in hun kluis, die aan de kapel of kerk verbonden was.

Ontstaan van de begijnenbeweging

En zo komen we stilaan in de tijd dat de begijnenbeweging ontstaat. Daarbij is het woord “beweging” zeer belangrijk. Begijnen zijn niet ontstaan, omdat iemand een bepaalde manier van godsdienstig leven voorstelde in een tekst met regels, zoals bijvoorbeeld Ignatius van Loyola de jezuïeten heeft gesticht in 1534 met een tekst die hij ter goedkeuring aan Rome voorlegde. De begijnenbeweging is wellicht op meerdere plaatsen tegelijk spontaan ontstaan. Men neemt nu aan op het einde van de 12de eeuw of het begin van de 13de eeuw. De eerste groepjes begijnen vinden we terug in de Maasvallei, stroomopwaarts vanaf Luik (inclusief Luik zelf), wellicht rond 1200, in zuidelijk Brabant (inclusief Brussel en Nijvel, die dan deel uitmaken van het Hertogdom Brabant), de regio rond Kamerijk (nu Cambrai in Noord-Frankrijk), maar ook in stadjes, zoals Borgloon, Zoutleeuw, Sint-Truiden, Tongeren enz. Ook op het platteland – de eerste verwijzingen zijn te vinden in de streek van Brussel en Namen -- ontstaan groepjes van samenwonende begijnen. Maar ook in Duitsland, vooral in Aken en Keulen.

We moeten ons daarbij geen begijnhoven met tientallen begijnen voorstellen, maar eerder kleine groepen die samenleven in een huis. Het zijn vrouwen uit verschillende klassen, dus niet alleen rijke vrouwen, maar ook gewone arbeidersvrouwen. De indruk dat begijnen vooral uit de betere kringen afkomstig waren, is ontstaan doordat vooral van rijkere vrouwen geschriften bekend zijn uit die beginperiode, waardoor zij automatisch meer sporen nalieten. Anderzijds moeten we er ook rekening mee houden dat een hervormingsbeweging steeds oorspronkelijk getrokken wordt door mensen met een zekere onafhankelijkheid van geest en handelen.

Vanaf 1230 zien we dat deze “olievlek” van vrouwengemeenschappen zich tamelijk snel uitbreidt naar het Graafschap Vlaanderen, naar Noord-Frankrijk, verder ook naar Nederland, Duitsland en zelfs tot in Polen. Dan worden de groepen ook stilaan groter: de vrome vrouwen kopen samen een huis (of huizen) en grond aan en zo ontstaan de eerste begijnenconventen en begijnhoven.

Waarom treden deze vrouwen niet gewoon toe tot een kloosterorde? Wellicht zijn er verscheidene redenen: ze willen zelfstandig blijven; ze willen zich niet levenslang binden

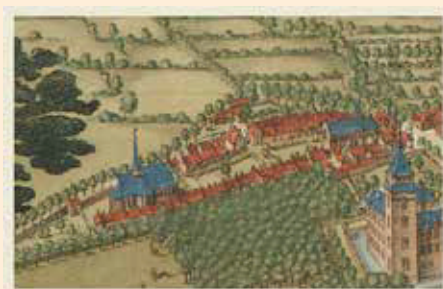
aan een bepaalde levenswijze; ze hebben geen toegang tot een kloosterorde, omdat er in die periode een wildgroei was van kloosterordes, zodat er op het Concilie van Lateranen (1215) beslist werd dat er geen nieuwe kloosterordes meer opgericht mochten worden. Er was dus geen plaats meer voor nieuwe vrouwelijke religieuzen. De begijnen werden wel gedoogd door paus Honorius II (1216).

Van individuele vrouwen naar conventen en later begijnhoven

Er zijn heel wat speculaties over het ontstaan van de naam ‘begijn’. In de eerste fase werden ze omschreven als *“beghinae indisciplinatae”* of nog vaker als *“mulieres religiosae”*, dus vrome vrouwen die verspreid in de stad leefden, soms met enkelen samenwonend, en die hun leven doorbrachten met gebed en het lezen van de Heilige Schrift, die een intense liefde koesterden tot God, met een sterk verlangen naar het sacrament van de eucharistie, en die zich voorts bezighielden met ziekenzorg, handwerk, hosties bakken enz.

Naarmate deze vrouwen meer begonnen samen te wonen in grotere groepen, in huizen in de stad, werden ze *“beghinae disciplinatae”* genoemd. Ze deden blijkbaar goed werk in de ogen van de pausen, want Gregorius IX (1233) en Innocentius IV (1247) gaven hen beschermingsbullen. Deze vorm van samenwonende begijnen noemen we nog geen “begijnhof”, maar is eerder te omschrijven als een “convent”. Ze hadden soms een “meesteres” die hen spirituele leiding gaf, soms ook een parochiepriester als geestelijke leider. Meestal hadden ze geen eigen kapel, maar ze namen wel deel aan de erediensten in de plaatselijke parochiekerk. Ze werkten om hun eigen inkomen te vergaren en waren dus volkomen onafhankelijk van anderen.

In een latere fase gaat men een eigen “stadje in de stad” of juist buiten de stad bouwen. Pas dan kunnen we spreken van echte “begijnhoven”, met begijnen die in een afgesloten gemeenschap gaan samenwonen. Deze vorm kwam vooral in de Lage Landen voor. Zo duiken er al begijnhoven op in Leuven (1232 of 1234), Gent (1234), Kamerijk (1234)

Het begijnhof van Turnhout, detail uit een gravure van Vorsterman (1667).

en Diksmuide (tussen 1200-1230). In het Duitse Rijk zijn er zeer veel begijnen, maar het gaat om kleine groepjes (soms maar 1 tot 3 vrouwen) die zelfs niet samenwonen in een huis in de stad, maar wel samen rondtrekken, al bedelend en predikend. Het zal hen later duur te staan komen.

De positie van de vrouw

Dikwijls is er in het verleden gezegd dat het “vrouwenoverschot” de reden was dat begijnhoven ontstonden en dat dit te wijten was aan de kruistochten (1096-1291), waarbij vele mannen het leven lieten. Dit is echter iets te eenvoudig geredeneerd. Waarom zouden er dan ook “begarden”, zeg maar mannelijke begijnen, ontstaan zijn in dezelfde periode? Nu nog zijn er in sommige steden Begardenstraten te vinden, onder meer in Antwerpen, Mechelen, Roosdaal, Tienen enz. Dit wijst op de aanwezigheid in het verleden van begarden in die steden. Ze zijn iets later ontstaan dan de begijnen, waren minder in aantal en hebben nooit de bloei gekend van de begijnen, mede omdat ze nog veel meer dan hun vrouwelijke collega's de stempel van “kettters” opgeplakt kregen. In Diest is wellicht het oudste begardenhuis van de Lage Landen opgericht, ca. 1257. Ze zijn omstreeks 1443 allemaal opgegaan in de Derde Orde van St.-Franciscus.

De opkomst van de begijnenbeweging is echter heel wat ingewikkelder om te verklaren. Aan de basis ervan ligt een verandering in de economische, culturele en godsdienstige waarden in die periode.

Er bestond onder de rijke adel en burgerij een tendens om hun dochters niet meer uit te huwelijken of in een klooster te laten treden, want dan verbrokkelde het familiepatrimonium. Bij een begijn die ongehuwd stierf, keerde haar erfenis meestal voor een groot deel terug naar de familie.

Tot dan waren de vrouwen tweederangsburgers. Men had er lang over gediscussieerd of vrouwen wel een ziel hadden en volgens de klassieke middeleeuwse opvattingen was de vrouw “een monster van zinnelijkheid, dat getemd diende te worden door het huwelijk of kloostergeloften”. Een andere weg was voor hen niet mogelijk. Ze kregen dan ook lange tijd geen enkele toegang tot het onderwijs. Maar steeds meer vrouwen begonnen zich daartegen te verzetten.

Voorts moeten we kijken naar de “verstedelijking” die in die periode opgang kende. Tot dan lag de landbouwproductie per hectare zeer laag en iedereen in het gezin, dus ook alle vrouwen, waren onmisbaar om te kunnen overleven. Alle handen waren nodig om op het veld te werken om voedsel te vergaren en men leefde dikwijls op de rand van de hongersnood. Het was een rurale samenle-

ving en de steden waren niet talrijk en klein. Maar dan ontstond er ook een landbouwrevolutie:

- Van het tweeslagstelsel ging men over op het drieslagstelsel (één jaar zomerkoren, één jaar winterkoren en één jaar braak liggen) en zo steeg de productie.
- Men ging meer proteïnerijke gewassen telen, zoals bonen, erwten enz.
- Men verbeterde de ploeg: van een schuifploeg naar een wielploeg, met een betere omkering van de aarde.
- Men vond het halster uit om een paard of os te kunnen inspannen.
- En zo waren er nog uitvindingen die de landbouwproductie omhoogdreven, zodat er minder handen nodig waren op het veld. De vrouwen vielen het eerst weg. Men had overschotten in de voedselproductie die men kon verkopen en zo ontstond ook meer handel en de industriële productie kwam op gang.

De steden groeiden heel snel en onze regio's waren daarbij zeker belangrijk. Halfweg de 14de eeuw telde Keulen 40.000 inwoners, Brugge 46.000, Gent 64.000, Londen 30.000. Er waren ook heel veel kleinere steden bijgekomen van 10 tot 25.000 inwoners, zoals Amiens, Antwerpen, Ieper, Brussel, Hondschote, Kamerijk, Leuven, Mechelen, Rijsel, 's-Hertogenbosch...

Er waren ook meer vrouwen "beschikbaar" door het feit dat men het celibaat van de priesters heel ernstig begon te nemen. Daarnaast tolereerde men niet langer dat mannen zomaar een "bijzit" hadden. Vergeet niet dat in die periode aanvaard werd dat gescheiden mannen hertrouwden, maar gescheiden vrouwen konden dat niet of ze werden in de ban van de Kerk geslagen!

Vrouwen verlieten het platteland en gingen in de steden wonen, omdat ze daar werk vonden in de ziekenzorg, de dienstverlening in het algemeen, als dienstbode, bij het was- en naaien van linnen, spinnen, de voor- en nabewerking van laken enz. En zo komen er stilaan meer "alleenstaande vrouwen" in de steden. Het is ook een feit dat die vrouwen het meest kwetsbaar waren, omdat zij de slechtst betaalde arbeid uitoefenden. Dus zochten ze elkaars nabijheid en steun op. Voorts mogen we niet vergeten dat men het familiepatrimonium probeerde te vrijwaren en niet te veel te verbrokkelen. Dus men probeerde te verhinderen dat de dochters huwden met een partij die geen of heel weinig vermogen had.

De eerste begijnen in de steden waren ook nauw betrokken bij de rituelen bij een overlijden. Zij zorgden voor de dodenwake, verzorgden de overledene (er waren nog geen begrafenisondernemers) en baden voor het zielenheil van de overledene, opdat die het vagevuur zou kunnen verlaten. Begijnen werden beschouwd als de "specialisten" bij een overlijden en jammer genoeg werden ze ook juist daardoor soms gelinkt aan hekserij. Het is niet verwonderlijk dat ook de begarden zich bezighielden met alles wat met de dood te maken had en bijvoorbeeld optraden als "doodgravers", die de putten klaarmaakten op de kerkhoven. Het was ook de periode van de "reclusen", waarin vrouwen en mannen zich alleen lieten opsluiten of zelfs "inmetselen", bijvoorbeeld vlakbij een kapel, om hun dag contemplatief te kunnen doorbrengen. Andere mensen brachten hen dan voedsel en zij baden in ruil voor hun steun.

Daarnaast moeten we ook oog hebben voor de heropleving van de godsdienst en mystiek

in die periode. Vrouwen konden niet gemakkelijk in een klooster treden, omdat die de toevloed niet aankonden. Bovendien konden vrouwenkloosters niet gemakkelijk groeien, want ze konden geen inkomsten halen uit de "dodenmissen", die een zeer belangrijke bron van inkomsten waren voor de mannenkloosters. Verder hadden de norbertijnen vanaf 1137 de dubbelkloosters afgeschaft. Juist alle vrouwen die hunkerden naar een rijker godsdienstig leven en mystiek, vonden elkaar in de eerste begijnengemeenschappen, vooral in de steden uiteraard. Het was de tijd dat de eerste bijbelvertalingen in de moedertaal beschikbaar kwamen en dus ook de begijnen de bijbel begonnen te lezen en erover praatten onder elkaar. Enkel gingen zelfs de straat op om over de bijbel te discussiëren (vooral in het Duitse rijk).

Als reactie op de decadente toestanden in de kerk ontstaan in de 12de en 13de eeuw bewegingen van gelovigen die terug willen naar de geest van armoede en evangelische zuiverheid van de kerkgemeenschappen. Deze protestbewegingen vonden veel aanhangers onder de vrouwen, omdat ze ook protesteerden tegen de geringschattende houding tegenover de vrouw. Men wou in een rechtstreekse relatie staan tot God zonder de "omweg" van de corrupte bedienaars van het instituut kerk.

De kern van de begijnenspiritualiteit ligt in die vernieuwende stromingen. Men stelde voorop dat de mens een persoonlijke relatie kon aangaan met God ook zonder dat de Kerk daarin bemiddelde. Robert d'Arbrissel (1050-1156) verwerpt in 1096 het idee dat vrouwen minderwaardige wezens zouden zijn en dat zij de toegangspoort zouden zijn waardoor de duivel tot bij de man komt. Dat was immers de algemeen aanvaarde theorie van de kerkvaders tot dan toe. D'Arbrissel was een rondtrekkende eremiet en hij stichtte in 1101 het dubbelklooster van Fontevraud.

Enkele bekende "mulieres religiosas"

We kennen heel wat namen van "mulieres religiosas". Sommige religieuze leiders vonden de levenswijze van die vrouwen een voorbeeld voor anderen. Hun levenswandel werd vaak na hun dood in zogenaamde "vitae" beschreven. Jacob van Vitry was zo'n geestelijke die de begijnen steunde, later bisschop werd en enkele vitae geschreven heeft.

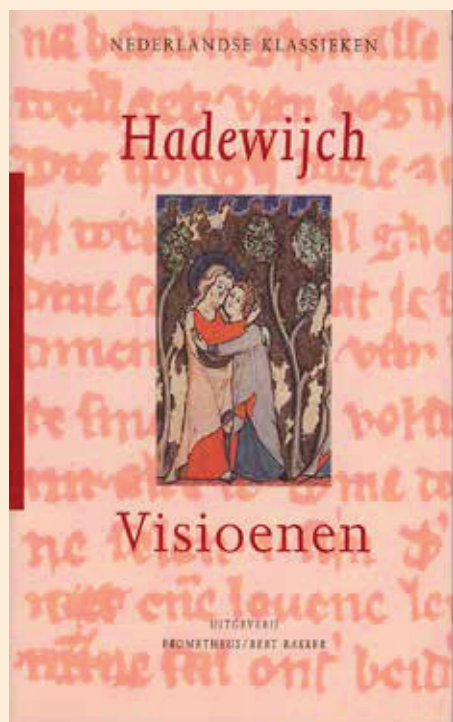
Maria van Oignies (1177-1213) is één van de eerste religieuze vrouwen, geboren in Nijvel, en wordt soms als begijn omschreven. Zij was een spilfiguur in haar periode voor het spirituele leven rond Nijvel en had zo een grote voorbeeldfunctie. Ze aanvaardde het gezag van de kerk, had een priester als leidsman en leidde een contemplatief leven zonder de kloostergeloften af te leggen.

Robert d'Arbrissel, een rondtrekkende eremiet, stichtte in 1101 het dubbelklooster van Fontevraud.

Ivetta (of Jutta) van Hoei (1158-1228) leefde zoals een begijn en zorgde voor de melaatsen. Later liet ze zich als recluse opsluiten in een kluis.

Hadewijch (ca. 1200-ca. 1260), wellicht woonachtig ergens in Brabant, zou ook een begijn geweest zijn. Ze beschikte over een zeer breed netwerk van gelijkgezinde vrouwen met wie ze regelmatig brieven uitwisselde over godsdienstige thema's. Haar geschriften worden nu erkend als hoogtepunten van de mystieke literatuur.

Christina (de Wonderbare) van Sint-Truiden (1150-1224) was een herderin, die later ook blij gaf van een ongewone spiritualiteit en al predikend rondgetrokken zou zijn.

Juliana van Cornillon (1192-1258), die in Luik leefde en een uitermate grote verering had voor het Heilig Sacrament, lag uiteindelijk aan de basis van de instelling van het feest van het Heilig Sacrament door Urbanus IV (1264).

Marguerite Porete (ca. 1250-1310) is geboren in Valenciennes. Ze schrijft traktaten en sommige van haar boeken werden door de kerk later veroordeeld, waardoor ze uiteindelijk op de brandstapel eindigde.

Beatrijs van Nazareth (1200-1267) zou korte tijd begijn geweest zijn, daar ze werd opgevoed bij begijnen. Zij schreef traktaten, waarin ze onder meer zei dat de mens geschapen is naar Gods beeld en gelijkenis en dus niet tot in de kern zondig is... Dit waren gevaarlijke uitspraken in die tijd en zeker als ze van een vrouw kwamen. Dit soort boodschappen was in die tijd immers alleen weggelegd voor mannen die priester waren gewijd.

Mechtild van Maagdenburg (1212-1294) leefde als begijn in Maagdenburg. Zij schreef ook traktaten, waarin ze verkondigde dat ze bij God troost en kracht vond. Ze had mystieke ervaringen, maar worstelde ook met haar seksuele gevoelens en vond het niet altijd eenvoudig om extase en seksueel genot te scheiden.

Hoeveel begijnen er in die tijd waren, is moeilijk met zekerheid te zeggen. Er duiken veel cijfers op in de geschiedschrijving: in Nijvel is er tussen 1256 en 1263 sprake van 2000; in Keulen zouden er in de eerste helft van de 13de eeuw ook zo'n 2000 zijn geweest.

Onder die begijnen uit de eerste periode waren er veel met een interesse voor de mystiek. Hun geloof had een zinnelijk, zelfs sensueel karakter, wat bijvoorbeeld bleek uit hun voorkeur of liefde voor de bruidsmystiek, en oogstte daardoor veel succes. De mystiek is een geloof of betrachting die de innige vereniging met de ziel van het Opperezen beoogt en die de beoefenaars beleven via meditatie en dikwijls tot in de extase toe. Zo komen ze tot een mystieke eenwording met God. Die mystieke volmaaktheid kan volgens hen alleen worden bereikt, dus zonder tussenpersoon, met andere woorden zonder de hulp van de kerk... Voor de kerkelijke gezagsdragers was dit echter onaanvaardbaar.

Tot in de 12de eeuw was de mystiek altijd een mannenzaak geweest. Ze bekeken dit vooral vanuit een intellectuele invalshoek. De rede stond boven het gevoel. Bij de vrouwelijke mystici daarentegen is het sensuele nooit ver weg. Voor hen is het een soort "wachten op de geliefde" en juist daarom

noemt men het vaak bruidsmystiek. Daarom verlangen zij ook zo naar de eucharistie: het ontvangen van de hostie is voor hen zo iets als een omhelzing, een sensuele beleving. Christus is hun bruidegom. Bij het afleggen van hun geloften als begijn kregen ze daarom ook het bruidskroontje. Eigenaardig genoeg hechten ze ook veel waarde aan smart en pijn, want zo komt men dicht bij de gekruisigde Christus. Dat verklaart waarom men in begijnhoven zoveel beelden ziet van de lijdende Christus, zoals de piëta, Christus op de koude steen, Ecce Homo-afbeeldingen, schilderijen van de Kruisafneming enz. Er heerst een speciale gevoeligheid en grote aandacht voor het lijden. Toch moeten we ook onder ogen zien dat de begijnen in latere periodes een heel gewone spiritualiteit beleefden, los van mystieke overwegingen.

Begijnen langzaam in de verdrukking

Hierboven bleek al dat de begijnen langzaam verdacht werden gemaakt. Tijdens het tweede Concilie van Lyon (1274) wordt er al een tekst besproken waarin vermeld staat dat er twee soorten van begijnen zouden bestaan: goede en slechte. Sommige begijnen waren arm, gingen rond en bedelden soms; het was een vorm van zelfgekozen armoede (vooral in het Duitse Rijk). Zij vormden zo een bedreiging voor de erkende bedelordes (franciscanen, dominicanen, karmelieten enz.). Deze begijnen hielden er dus een heel andere levenswijze op na dan de begijnen in de Lage Landen. Men vaardigde op het concilie decreten uit tegen de bedelende groepen en daardoor kregen de begijnen in het Duitse rijk het moeilijk.

Marguerite Porete werd op 1 juni 1310 op de brandstapel gezet in Parijs omwille van haar geschriften en prediking.

Marguerite Porete werd op 1 juni 1310 op de brandstapel gezet in Parijs omwille van haar geschriften en prediking. Haar bekendste werk *Le Miroir des âmes simples et anéanties* (vrij vertaald: *Spiegel van de eenvoudige zielen*) is eigenlijk één mystiek traktaat. Ze spreekt daarin van een “Saint-Eglise la Grande” en “Saint-Eglise la Petite”. Die laatste wordt volgens haar geleid door de rede en vormt eigenlijk de echte christelijke gemeenschap op aarde. Dit wordt niet getoleerd door de katholieke kerk: een vrouw die theorieën verkondigt over geestelijke zaken die afwijken van de visie van Rome! Een conflict kon dus niet uitblijven.

Naar het einde van de 13de eeuw kwamen er steeds meer klachten binnen over “ketterij” bij de begijnen. In die periode schrijft Rutebeuf, een Franse schrijver, bijvoorbeeld de volgende satirische tekst: *“Wat een beginn ook zegt, luister alleen naar wat goed is. Alles wat in haar leven gebeurt, is religieus. Wat ze zegt, is profetie. Als ze lacht, is het goed gezelschap; als ze huilt, is het uit devotie; als ze slaapt, is ze in vervoering; als ze droomt, heeft ze een visioen; en als ze liegt, vergeet het. Als een beginn trouwt, is dat haar roeping, maar*

haar eed of kloostergelofte zijn niet voor het leven. Vorig jaar huilde ze, nu bidt ze, volgend jaar neemt ze een echtgenoot. Nu is ze Martha, dan is ze Maria; nu is ze kuis, dan krijgt ze een echtgenoot.”

Men kon dus de keuze niet aanvaarden die begijnen maakten: hun geloften waren niet voor eeuwig en ze maakten geen echte keuze tussen een contemplatief en een actief leven. Maar ook hun mystieke ervaringen werden niet geapprecieerd. Ze waren personen met twee gezichten en dus niet-betrouwbaar. Vooral in het Duitse Rijk gingen de begijnen al predikend rond en ze bedelden. Zo eigenden ze zich het exclusieve mannelijke recht toe om te prediken en ze bekritiseerden zelfs de gevestigde (klerikale) orden. Zo ontstond er een gevoel van angst in sommige katholieke-kerkmilieus, een angst voor de ambivalente aard van het beginnleven en vooral de aanspraak van de begijnen op een apostolaat. Ongewijde maagdelijkheid kon niet pluis zijn, daar zat een ongezonde wulpsheid achter. Ze was misschien wel verbonden met het ketterse geloof van de Katharen, die het huwelijk verwierpen. Zo kwamen de begijnen in een

kwaad daglicht te staan als een “ketterse sekte”.

Bovendien moeten we het nog even hebben over de “Vrije Geest”. Naast de lekenbewegingen en bedelordes waren er in die periode allerlei groeperingen opgestaan die zogezegd vernieuwers wilden zijn van het christelijke gedachtengoed: Waldenzen, Speronati enz. Zij onttrokken zich aan de autoriteit van de kerk. De volgers van de Vrije Geest predikten een soort van directe verhouding tot God, zonder de bemiddeling van de sacramenten, wat in de ogen van Rome ontoelaatbaar was. Ze zagen zich van alle kanten belaagd en er moest een reactie komen.

De meeste begijnen legden ook een zeer intense verering aan de dag voor de eucharistie, maar in tegenstelling tot de “normale” gelovigen wilden zij dikwijls te communie gaan. Ook de mysticus Jan Van Ruusbroec ergerde zich aan deze vrouwen, omdat zij vaker dan de modale katholieken te communie gingen.

Concilie van Vienne (1311-1312)

In het vorige nummer gingen we al dieper in op dit belangrijke concilie. Vienne is een plaats niet ver van Lyon. In sommige werken over begijnen denkt men wel eens ten onrechte dat het in Wenen plaatsvond. In die tijd was Clemens V paus. Hij was de eerste paus die zich in Avignon had gevestigd. Philips de Schone (1268-1314) was op dat moment koning van Frankrijk en had heel wat invloed op dit concilie. De hoofdonderwerpen waren: de Tempeliers, een mogelijke nieuwe kruistocht en de nodige hervormingen binnen de kerk. Bij dat laatste onderwerp ging het onder meer over de begijnen.

Eigenaardig genoeg waren er twee decreten die over de begijnen handelden, maar die zijn niet samen, zelfs niet na elkaar behandeld. Waarom dat zo is, is niet duidelijk. Nieuw aan dit concilie was wel dat niet alle zittingen plenair waren. Het lijkt erop dat het tweede decreet voorgedragen is door prelaten uit het Duitse Rijk. Na het concilie is er nog aan de teksten gesleuteld en de paus is overleden nog vooraleer de teksten definitief klaar waren om gepubliceerd te worden door de volgende paus. Allemaal hoogst eigenaardig, dus allicht is er heel wat werk “achter de schermen” gebeurd.

Het lijkt erop dat men de begijnen indeelde in drie groepen:

- een groep van vrome vrouwen die leefden zoals de kerk dat voorschreef en goed vond;
- een groep van vrouwen die zich niet aan de regels hielden, maar zich wel gedroegen alsof zij lid waren van

Paus Clemens V (ca. 1264-1314), de eerste paus die zich in Avignon had gevestigd, stond aan het hoofd van de kerk tijdens het Concilie van Vienne.

Begrafenis in 2013 van Marcella Pattyn, de allerlaatste levende begijn, die lange tijd op het begijnhof van Kortrijk verbleef.

- een religieuze orde en die zich niet gedroegen zoals de kerk het wilde;
- een groep van vrouwen (en mannen, "begarden" genoemd) die aan ketterij deden.

Het was dus een concilie met besluiten waarmee men kon schipperen. Zij die "fout" waren, moesten worden gestraft en begijnen die tot de tweede of derde groep behoorden, moesten zelfs worden verboden. De vraag wie tot welke groep behoorde, werd neergelegd bij de inquisitie en de plaatselijke bisschoppen. Het gevolg daarvan is dat in het Duitse Rijk en in grote delen van het Franse Rijk de begijnen (en begarden) verdwenen zijn. Zij trokken rond, bedelden en predikten, allemaal zaken die tegen de kerkelijke regels ingingen. Maar ook in de Nederlanden deelden de begijnhoven in de klappen: in principe werden ze allemaal gesloten... totdat ze een vrijstelling kregen. Vooral het feit dat de begijnen soms predikten, werd hen zeer kwalijk genomen. Gelukkig was de relatie tussen de kerkelijke overheden en de wereldlijke leiders in de Lage Landen veel beter dan elders. De Graaf van Vlaanderen en Hertog van Brabant konden bij de kerkelijke overheden vrij vlug een vrijstelling van vervolging bekomen voor de meeste begijnhoven, verwoord in de bul van paus Johannes XXII (1318/19). Voor andere begijnhoven (o.a. Doornik, Arras, Kamerijk, Luik) moest er wel nog een bijkomend onderzoek door de bisschoppen komen. In 1343 vaardigde paus Clemens VI een bul uit, waarin hij voor de Nederlanden de levenswijze van de begijnen noch goedge-, noch afkeurde.

Begijnhoven in de Nederlanden

Van de 14de tot het einde van de 18de eeuw

De 14de eeuw was een bloeiperiode voor de begijnhoven in onze streken. Men telde rond 1400 circa 100 begijnhoven, in sommige ste-

den zelfs meer dan één. Wel was de tijd voorbij van de vele bijzondere begijnen die echte mystici waren. In de 15de en 16de eeuw ging het zelfs heel snel bergaf met de spiritualiteit en de moraal op sommige begijnhoven.

Dan komt de periode van de reformatie en in de Noordelijke Nederlanden betekent dit het einde van de begijnen en de begijnhoven, met uitzondering van Amsterdam, Breda, Haarlem en Roermond. Tijdens de contrareformatie komt het begijnenleven in de Zuidelijke Nederlanden weer tot grote bloei. Er zijn cijfers dat in de grote steden tot zelfs 5% van de vrouwen begijn was! In de 17de eeuw verhoogde de kerk haar vat op de begijnen en stilaan werd de H. Begga als patroonheilige voor alle begijnhoven naar voren geschoven, ook al klopt dit historisch gezien niet.

De Oostenrijkse en Franse tijd

In de Oostenrijkse en Franse tijd hadden de begijnhoven in onze streken het moeilijk. De eerste moeilijkheden begonnen al onder Maria-Theresia. Alle kerkelijke instellingen moesten een belasting betalen, terwijl begijnhoven vroeger meestal van alle belastingen vrijgesteld bleven. Keizer-koster Jozef II liet de begijnen ongemoeid, maar concentreerde zich meer op de "nutteloze" kloosters, wat op sommige plaatsen zelfs een lichte toename van "gevluchte" kloosterzusters toeliet. De Fransen confisqueerden uiteindelijk alle kerkelijke bezittingen, dus ook de begijnhoven. Maar al vrij vlug bleek dat men iets te ijverig was geweest. De begijnhoven waren geen bezit van de kerkelijke hiërarchie. Dus moest er een diplomatieke tussenoplossing komen. Alle gebouwen en gronden van de begijnhoven werden overgedragen aan de zogenaamde Commissie van de Burgerlijke Godshuizen (momenteel het OCMW). Dat was een instantie die de Fransen in het leven hadden geroepen om de armen bij te staan, zodat de kerk ook dit

monopolie verloor. Meestal konden de begijnen gewoon in hun huis blijven wonen, mits betaling van een symbolische huur. Per locatie zijn er nadien andere oplossingen bedacht. In de Hollandse tijd paste Willem I een gedoogbeleid toe: het was meestal niet mogelijk om nieuwe begijnen aan te nemen, maar op andere plaatsen kon dat wel.

19de en 20ste eeuw

We tellen in België in 1825 ca. 25 begijnhoven met ca. 1790 begijnen. In 1846 zijn er maar 20 begijnhoven meer over. Onder de liberalen (1858) krijgen de begijnen het weer moeilijk. Dan komt het beeld naar voren van de "naïeve" begijnen. Men maakt er allerlei grappen over en ook in de literatuur worden zij omschreven als "kwezels". Men sprak stilaan niet meer van begijnen, maar van begijntjes. Het is ook in die periode dat populaire liedjes opduiken als "*Begijntjes en kwezelkens dansen niet*", waarin begijnen vaak werden voorgesteld als wereldvreemde kwezels. Zelfs goedbedoelde literatuur, zoals de novelle van Felix Timmermans *De zeer schoone uren van juffrouw Symforosa, begijntjen*, werken mee aan die beeldvorming. Maar in 1854 wordt het dogma van de "Onbevleete Ontvangenis" afgekondigd en ook de verschijningen in Lourdes met de daaraan gekoppelde "mirakels" zorgen voor een nieuw elan voor een korte periode. In 1896 zijn er maar 15 begijnhoven meer, met ca. 1230 (volgens andere bronnen 1500) begijnen. De vroegere spiritualiteit verdwijnt grotendeels en allerlei vormen van volksdevotie beginnen steeds meer een plaats te veroveren in het leven van de begijnen.

In 1960 waren er nog slechts zo'n 600 begijnen. De begijnhoven waren dan al lang bevolkt met een gemengde bevolking, soms bestaand uit mannen en vrouwen, vaak uit financiële noodzaak en bij gebrek aan nieuwe begijnen. In 1980 waren er nog een 15-tal begijnen. In 2000 waren er nog 5 over en in 2013 stierf de allerlaatste begijn, juffrouw Marcella Pattyn, die lange tijd verbleef op het begijnhof van Kortrijk.

Begijnen in de toekomst?

Op een congres in het begijnhof van Breda, op 23 augustus 2017, zijn verschillende groepen vrouwen zich komen voorstellen als nieuwe kernen van de begijnenbeweging:

- In Italië zijn een paar vrouwen (Sivana Panciera, Martina Bugada en Tilde Sivistri) "voortrekkers" van deze nieuwe beweging. Deze relatief kleine groepen zijn gegroeid uit (uitgetreden?) kloosterzusters. Sommigen onderhouden een marginale samenwerking met kerkelijke instanties en hanteren ook een soort van beperkte regel. Bij anderen is er geen samenwerking met de kerk en zijn er he-

lemaal geen regels. Het is allemaal vrij onduidelijk op dit moment. In Lombardije zouden een zestal plaatsen zijn waar ca. 40 vrouwen zich “nieuwe begijnen” noemen. Een andere groep zou op een zevental plaatsen werkzaam zijn met 20 tot 30 nieuwe begijnen en zij zouden vooral actief zijn in de armere buurten van de grotere steden.

- Het Begijnhof van de Dominicaanse Spiritualiteit van Bethel in Brussel: Deze groep is ontstaan uit de dominicanessen. Zij leunen vrij sterk aan bij de oudste idealen van de begijnen. Ze zijn gestart in 2011. Hun manier van leven lijkt iets meer op de oude begijnentradities. Ze wonen in één gebouw en zijn met een tiental. Ze overleggen nu of ook mannen in de toekomst zouden worden toegelaten en of de gelofte om toe te treden levenslang moet gelden of niet. Maar het Kapittel van de Dominicaanse zusters van Fichermont heeft nog wel een vinger in de pap bij de eventuele besluiten die men neemt. Hun missie luidt: *“Wij streven ernaar onder elkaar en ten opzichte van de wereld waarin wij opgenomen zijn, een leven te leiden van solidariteit en barmhartigheid. Deze solidariteit met de wereld vertaalt zich heden ten dage hoofdzakelijk in drie missionaire vormen, gericht op de buitenwereld:*
 1. *een wekelijkse eucharistie voor iedereen, gevolgd door een sfeervolle maaltijd met de aanwezige personen;*
 2. *een meer persoonlijk onthaal en luisteren, gevolgd door hulp waar nodig;*
 3. *een aanbod voor onderdak, zorgvuldig gekozen en beperkt in de tijd, aan mensen die niet met het begijnhof verbonden zijn en eventueel in een moeilijke situatie verkeren.”*
- Het klein begijnhof van Lauzelle in Louvain-la-Neuve: Dit initiatief is al begonnen in 1995. Momenteel leven ze in zes huizen en hebben ze ook een appartement. Er zijn ook gemeenschappelijke lokalen. Leden zijn meestal vrouwen, maar er leven ook twee koppels bij. Men hoeft niet per se katholiek te zijn. Men koopt zijn eigen huis; het is een soort woonerf naar burgerlijk recht. Hun doelen zijn:
 1. *solidair samenleven in een evangelische geest;*
 2. *wonen in groep en elkaar spiritueel en materieel helpen;*
 3. *gemengde activiteiten organiseren, spiritueel leven ontwikkelen en ouderen weer “valoriseren”.*
- De Duitse begijnenbeweging *“Dachverband der Beginen”*: Zij leven al samen sinds 1985. Enkele van deze leden zijn al enkele keren op bezoek geweest in het begijnhof van Turnhout. Ze zijn momenteel actief op een 15-tal plaatsen, die ze ook begijnhoven noemen, en ze hebben een 500-tal leden. In 2004 hebben ze een koepelorganisatie in het leven geroepen.

Aan de basis ligt vooral een beweging voor vrouwenemancipatie: politiek, economisch en religieus. Ze bouwen kleine complexen, waar mensen samenwonen en hun woning huren of kopen. De leden (vrouwen) zijn heel uiteenlopend: alleenstaande moeders, lesbiennes, niet-katholieken, kunstenaressen, musici, vrouwen met kennis van ambachtelijke technieken enz. Dus een heel divers vrouwelijk publiek. In Bochum is er een gemeenschap die wel op de christelijke inspiratie gebaseerd is.

En dan is er tot slot nog een groep in België die onlangs in het nieuws kwam: *“Le Béguinage du Viaduc”* in Brussel. Het is een groep die ontstaan is rond een jezuïet, Guy Martinot, en ze hebben een 20-tal rijwoningen gebouwd op een terrein dat ze in erfpacht gekregen hebben van de Congregatie van het H. Sacrament. Er leven koppels met kinderen. Men hoeft niet gelovig te zijn, maar men moet het christelijke uitgangspunt van de *béguinage* wel onderschrijven. Er leven vooral niet-Belgische, kroostrijke gezinnen. Ze hebben ook gemeenschappelijke ruimtes. De bewoners huren en kunnen hun huis niet kopen, zodat men de controle behoudt over wie er komt wonen.

Of dit de “nieuwe” begijnen zijn die leven in de geest van de begijnen die honderden jaren geleden in onze streken leefden, laten we hier in het midden.

Noot van de auteur

Deze bijdrage is een samenvatting van een onderdeel van de syllabus die ik maakte voor de opleiding van nieuwe stadsgidsen. Ze is vooral gebaseerd op de bibliografie hieronder en op de informatie die ikzelf kreeg tijdens mijn opleiding als gids, op de info die ik van andere gidsen/liefhebbers van het begijnenleven kreeg en op de info die ik op congressen/studiedagen over begijnen hoorde in de afgelopen 10 jaar. Deze tekst heeft alleen de bedoeling om in enkele bladzijden het fenomeen van de opgang en neergang van de begijnenbeweging te beschrijven. Ik sta open voor alle aanvullingen, correcties en interpretatie van deze tekst.

Jef Florizoone

De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout

Bibliografie

Hier vind je een lijst van werken die kunnen helpen om uw kennis over het begijnenleven en het begijnhof van Turnhout aan te vullen. Bij deze werken is met 1, 2 of 3 sterretjes aangegeven hoe belangrijk ze zijn. Drie sterretjes geven aan dat dit werk zeer belangrijk is en zeker de moeite waard is om gelezen te worden. Twee sterretjes geven aan dat dit werk belangrijke bijkomsten

de informatie bevat. Eén sterretje geeft aan dat dit werk ook interessante informatie bevat, maar minder urgent is om te lezen.

- * *Begijnen, Begijnhoven en het Begijnhof van Turnhout*, Hugo Vanden Bossche, De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout, Brepols Publishers, 2013
- * *Het Begijnhof van Turnhout*, A.J. Van Miert, Stadsarchief Turnhout, 2002, heruitgave van 1923
- * *De Hostiebakkerij op het Begijnhof van Turnhout van 1895 tot 1961*, Marcel Proost, 2000
- * *Het Kunstpatrimonium van het Begijnhof van Turnhout*, Jaak Jansen, 1988, Ministerie van Onderwijs/Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium Brussel/De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout
- * *Statuten en Gebruiken van het Begijnhof van Turnhout*, Sint-Franciscus Drukkerij, Mechelen, 1931
- * *Een wereld van onafhankelijke vrouwen, van de 12de eeuw tot heden, De Vlaamse Begijnhoven*, G. De Cant, P. Majérus, C. Verougstraete, R. de Hemptine, The Hervé Caloen Foundation, 2003
- * *Een stad van vrouwen, De begijnen en hun wereld*, syllabus cursus Davidsfonds Academie, Mieke Gielis, 2015
- * *Begijnen en Begijnhoven, wegwijzers van de Lage Landen*, syllabus studiedag Lier, Jan Verhaverbeke, ca. 2002
- * *De Begijnen en hun veroordeling op het Concilie van Vienne in 1312*, Eindschrijft Theologie Levensbeschouwing Amsterdam, José Huijberts, 2009
- * *Begijnenbeweging, gisteren en vandaag*, Congresbundel Begijnhof van Breda, 23 augustus 2017
- * *Website van De Vrienden van het Begijnhof*: <http://www.vriendenbegijnhof.be>
- * *Begijnhofkrant*, driemaandelijks uitgave van De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw, nrs. 1 t/m 59, 2002-2018
- * *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*, Philadelphia University of Pennsylvania Press, 2001
- ** *De Franken en het Christendom (550-850)*, Pierre Trouilleux, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, 2016
- ** *Turnhout, groei van een stad*, redactie H. de Kok en E. van Autenboer, Culturele Raad Turnhout, 1983
- ** *Turnhout Van A tot Z, Een stedelijke biografie*, H. de Kok, M. Gielis, G. Landuyt, F. Stevens (red.), Brepols Publishers, Turnhout, 2016
- * *Langs Vlaamse Begijnhoven*, Michiel Heirman, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, 2001